

Федьков О.

Українська соціал-демократична спілка на початку XX ст.: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. – 600 с.

Вихід цієї монографії засвідчує, що з'ясування історії України за власним баченням, а не з московської точки зору, успішно продовжується. Цього разу йдеться про малодосліджену, проте актуальну наукову проблему – діяльність однієї з чільних політичних організацій, а саме Української соціал-демократичної спілки (УСДС), створення котрої свого часу стало вагомим суспільно-політичним фактором та з діяльністю якої пов'язували сподівання й надії багато вітчизняних діячів.

Досліджуючи дану проблему, Олександр Федьков залучив і проаналізував величезний корпус наукових текстів, написаних авторами з кількох континентів, і дійшов невтішного висновку, що питання вивчалось з великими перервами, які інколи тривали десятиліттями, проте суттєво призупинилося на дослідженнях І.Кураса. Останній, попри нові часи, не зумів подолати оціночний негатив, накопичений радянськими істориками щодо діяльності партії. Авторська ідеологічна упередженість не дозволила ані зрозуміти появу цієї політичної організації, ані її завдання, а тим більше зауважити чималий авторитет серед українців.

Захоплення дослідженнями націєтворчих процесів надовго випустило з поля зору історію політичних партій і спілок, цілеспрямована діяльність яких усе ж впливала на формування української державності. І справа, як з'ясовує О.Федьков, була не у браку джерел, котрих достатньо (автор присвятив їм кільканадцять сторінок тексту), а в тому, що проблематика партійної історії на певний час втратила інтерес громадськості, у тому числі й наукової. Здобутки ж сьогоденних фахівців, увага яких до теми зростає внаслідок зацікавлення генезою державної еліти, уміло вмонтовується в текст, коли автор з'ясовує безпосередньо ті чи ті завдання свого дослідження. Слід зазначити, що про методологічні підходи він також говорить при конкретному до них зверненні, а не в окремому підрозділі.

Одним із них, а саме персональною біографією меншовика Ісака Біска, О.Федьков скористався, аби продемонструвати, як склалися взаємини російських та українських соціал-демократів на початку XX ст., зокрема у ставленні до національного питання, яке спричиняло поділ прихильників соціал-демократичного руху на «автономістів» і «федералістів». Метод мікроаналізу

було успішно застосовано для з'ясування селянського світогляду, із характерними для його діяльності проявами аграрного тероризму. Водночас частина селян позитивно ставилася до Державної думи, з якою сподівалися на законне отримання землі. Просопографічний метод у дослідженні було використано для висвітлення ролі в розгортанні та занепаді діяльності керівників Спілки, зокрема Ю.Ларіна, Г.Довженка, І.Кириєнка, О.Скорописа-Йолтуховського, П.Тучапського, М.Меленевського, Ф.Яремченка, Й.Барановського та ін. Те саме можна сказати і про повсякдення спілчан, звернення до якого дозволило авторові куди глибше зрозуміти їхню мотивацію та цінності, котрі спонукали членів УСДС до революційної діяльності, ризикувати життям, зазнавати матеріальних негараздів для досягнення поставленої мети. Більше того, для багатьох із них була характерна жертвовність, нехтування особистими інтересами. Були серед них і невдахи, які існували на партійні кошти або нерідко переходили служити в охоранку.

Аби зіпертися на вартісні джерела дослідникові довелося простежити і проаналізувати діяльність цілої мережі державних установ, покликаних боротися з діячами будь-яких партій та організацій. А от пресу, щоправда без визначення легальності видань, було використано для з'ясування ставлення до Спілки різних верств тогочасного суспільства. Авторові монографії вдалося залучити масові архівні джерела та виявити чимало нових, зокрема й листування партійців, яке вказало на таємну діяльність російських соціал-демократів, спрямовану на розкол української соціал-демократії та на входження Революційної української партії (РУП) до РСДРП.

Безпосереднє дослідження проблеми розпочинається з вивчення взаємовідносин партій і різних соціальних груп суспільства, насамперед робітничого класу. Спираючись на російську та західну історіографію, автор переконливо доводить, що верховна влада в особі Миколи II не змогла та й не дуже прагнула запропонувати своїм підданам реальний вихід із ситуації, що склалася в державі. Унаслідок цього активізувалися політичні партії, кожна з яких намагалася шляхом захоплення влади вдосконалити державне керівництво. Найпопулярнішими з них виявилися соціал-демократичні організації, котрі орієнтувалися на робітничий клас. Ось чому О.Федькову йшлося про з'ясування його чисельного та якісного складу в межах так званих українських губерній. Чисельна ж характеристика пролетаріату з критеріями щодо галузевої зайнятості, постійності, кваліфікації, а також регіональної локалізації й етнічного походження становить одну з найцікавіших початкових сторінок монографії. Авторові вдалося суттєво уточнити кількість організацій РСДРП, аніж та, яку досі називали історики. Причому було зауважено, що російські соціал-демократи найбільше працювали серед фабрично-заводського пролетаріату, УСДС – серед сільськогосподарського, а от Бунд мав свою аудиторію – кустарів і ремісників. Щодо класової свідомості робітників, то автор піддає сумніву висновки попередників про її високий рівень. Щоправда, переобтяженість цифровим матеріалом із поясненням недосконалості методик обрахування чисельності робітників у різних галузях, зі врахуванням регіональної специфіки дещо відволікає увагу читача від головної проблеми дослідження.

Упевнена, що характеристика марксистської ідеології з її поясненням вад капіталізму сьгоднішніми дослідниками сприймається зовсім інакше, ніж у пануючий період її існування. І справді, О.Федьков зумів коротко й чітко переконати в її ненауковості, зокрема в питанні тривіальної, як на сьогодні, приватної власності на засоби виробництва та потребі її насильницького знищення. Пропаганда спрощених для доступності марксистських положень сприяли їх поширенню серед широких верств російської спільноти, і тому, певно, її обрали для себе соціал-демократичні партії, зокрема й лідери Спілки. Аби зрозуміти, чому так сталося, автор з'ясував політичні платформи інших марксистських організацій у Російській імперії. Він запропонував читачеві змістовний їх огляд із притаманним кожній із них ставленням до нагальних суспільних потреб, і дійшов висновку про підпорядкування національних інтересів «класовим», унаслідок чого назвав одні інтернаціональними, інші – національними й зазначив, що інтернаціоналізм було використано для формування російського великодержавного шовінізму, до якого додавалася також централізація як основний структурний принцип побудови партії.

І все ж більшовикам тривалий час не вдавалося створити єдину партію, поряд із РСДРП діяв Бунд, якому автор приділив достатньо уваги, аби зрозуміти, як партія єврейського пролетаріату розуміла свої завдання й чому виступала за федеративний принцип розбудови РСДРП. Уважно було розглянуто національну партію – Польську соціалістичну та інтернаціональну Соціал-демократію Королівства Польського й Литви, котрі боролися за підтримку польського пролетаріату. Визначено спільні та відмінні риси в їх організаційній структурі, та головне – їх ідейні основи, а також зауважено ті суперечності, котрі ускладнювали їх співпрацю. Тож, відштовхуючись від створення цих організацій, само собою зрозуміло, що виникнення українських національних партій, зокрема й Спілки, було радше закономірним, ніж унікальним явищем.

Вагомою є спроба автора порівняти російські партії із західноєвропейськими парламентського типу, зокрема щодо мети реформування політичної системи, регулювання економічних відносин та вдосконалення доступу до освіти й культурних надбань найширших верств суспільства. Вивчаючи умови заснування УСДС, О.Федьков детально з'ясував, чому вона не стала самостійною партією та чому не дотримувалася вимоги національно-територіальної автономії. Її перехід на принципи національних марксистських партій і чинники, котрі перешкодили відразу улитися до РСДРП автор розглянув з урахуванням багатьох обставин. При цьому проаналізував авторські концепції своїх попередників у дослідженні цього питання.

В одному з розділів автор з'ясував, як зі входженням до складу РСДРП спілчани втрачали відмінності, які мали перед тим, і переходили на її програму (про відмову розглядати майбутній державно-правовий статус українських територій у складі російської держави, не кажучи вже про те, що дедалі менше використовували українську мову в діяльності, що спричинило втрату авторитету серед селянства). Що ж до з'ясування болючого аграрного питання, то автор із певним здивуванням відзначає, що дослідники українського селянства хоча й багато уваги приділили його ментальності, проте зовсім не зауважили

діяльність політичних партій у його середовищі, вважаючи, певно, що селяни не реагували на їхні програми. Аби зрозуміти цю ситуацію О.Федьков прискіпливо проаналізував радянську історіографію, яка у своїй більшості засуджувала діяльність партій серед селянства, яке більшовики через його нібито «дрібнобуржуазність» позбавляли права на участь у розбудові ідеальної «пролетарської держави». Тому у книжці багато уваги приділено аграрній програмі УСДС та її розходженням із програмою РСДРП. Адже члени УСДС найбільше з-поміж інших працювали серед селянства й сільськогосподарських робітників.

Суттєвим науковим внеском автора стала запропонована ним періодизація діяльності Спілки, оскільки та здійснила за короткий проміжок часу серйозний прорив від незначної до великої організації з власними осередками в Наддніпрянській Україні. На першому етапі вона, взаємодіючи з меншовиками (оскільки визнавала їхні стратегію, тактику, статут), розпочала створення численних партійних осередків. За нею було закріплено видання літератури, завезення її із-за кордону в Росію та поширення серед селян. На доказ цього автор на кількох сторінках переказує місця вилучення, кількість і назву видань. Утім бажано було б таку інформацію подати чи то в таблицях, чи то у вигляді хроніки, адже одиничними фактами важко досягнути як масштабності поширення літератури, так і з'ясувати соціальне середовища її читачів.

Вагомим внеском О.Федькова в дослідження питання став висновок про перетворення УСДС на територіальну організацію РСДРП, зроблений на основі рішень локальних партійних конференцій, скликаних з ініціативи місцевих членів для консолідації спілчанського руху. Наприкінці першої російської революції завершилося об'єднання місцевих організацій РСДРП у складі УСДС, за винятком Херсонщини. Натомість до УСДС увійшли соціал-демократичні організації Гомельської та Бессарабської губерній. Тож з'ясування всіх обставин створення УСДС потребувало від автора значних зусиль. Він актуалізував питання відмови II Інтернаціоналу українським соціал-демократам у створенні окремої секції, оскільки ті не мали власної держави. Ця подія стала своєрідною розвилкою, з якої почався розкол РУП і створення більш згідливої УСДП, яка схильна була вступити на автономних правах до РСДРП. Перебіг подій цього періоду з листуванням та переговорами – чи не найцікавіші сторінки книжки. Історик при цьому постійно піддає сумніву висновки своїх попередників, ставить запитання й, залучаючи нові факти, намагається дати на них відповідь. На його переконання, причиною розколу РУП стало головним чином організаційне питання, вірніше, про доцільні форми співпраці з потужною РСДРП для подолання самодержавства. Проте автор зазначає, що різниці між названими партіями були більші. Ним же встановлено точну дату входження УСДС до складу меншовицької фракції РСДРП – 2 (15) лютого 1905 р.

Оскільки основним джерелом постачання інформації до вивчення теми були правоохоронні органи російської держави, то автор їм присвятив окремий підрозділ, адже існує ризик потрапити у пастку тієї інформації, якою користувалася охранка. Про це дослідник неодноразово зазначає, посиляючись на помилки істориків. Охоронні відділення, незважаючи на оперативно-розшукову

діяльність, часто-густо потерпали від відсутності відомостей про партійну роботу активістів спілки. Спершу вони не мали даних про розкол РУП і вважали, що РСДРП продовжує співпрацю з цією партією. Місцеві відомства не раз звітували у Департамент поліції про її ліквідацію, зараховували до неї інших, а не спілчанських діячів тощо. Проте з часом жандарми вдосконалювали методи своєї діяльності, запроваджували філерство, таємних агентів, оперативно враховували вилучену під час обшуків інформацію і досягали значних результатів. Виявлені автором чисельні помилки, прорахунки та неточності, котрі свідчили про некомпетентність і слабкий професіоналізм чиновників на початковому етапі діяльності цих установ, стануть у нагоді тим історикам, котрі продовжуватимуть дослідження партій і спілки в тому числі, так і місцевих організацій та їх діячів. Вони убережуть, особливо молодих істориків, від помилкових та незрілих суджень і спонукатимуть до уважності й систематичності в опрацюванні архівних фондів охоронних відділень та жандармських управлінь.

Новою сторінкою монографії стало залучення повсякдення з революційної боротьби Спілки. Звернення до нього впритул дозволило зауважити соціальне середовище, з якого формувалися активісти – молодь, у значній чисельності єврейського походження, оскільки до цього спонукала межа осілости, а також умови конспірації, роль листування в підтриманні постійних комунікацій, з характерною прихованістю імен учасників через революційні клички, використання шифрів, мережі явок, адрес, паролів (як і постійні обшуки, арешти та ув'язнення). О.Федьков не характеризує діяльність спілчан лише в позитивному ракурсі, як ідейно переконаних партійців. Він зауважив, в основному з текстів листів, як ті чи ті члени не добросовісно виконували завдання керівництва, припускалися помилок, порушували правила конспірації, що призводило до ліквідації осередків. Яскраво описано послуговування езоповою мовою для внутрішнього листування.

І все ж найбільше уваги автор приділив організаційній структурі УСДС, діяльності її керівних органів та фінансуванню. До складу Головного комітету Спілки, як виконавчого органу, у різний час належало не менше 13 членів, кожного з яких історик охарактеризував за національністю, партійною належністю, кількістю арештів, територією, де локалізувалася його діяльність. Партійні з'їзди вважалися найвищим органом для всіх районів, де працювали спілчани. Новим у монографії є й висвітлення питання фінансового забезпечення та об'єднання спілчанських і бундівських організацій, того процесу, який при марксистській платформі не знаходив порозуміння щодо поєднання національних та інтернаціональних принципів, конкретних питань аграрної програми. Як і з'ясування чисельності членів Спілки, котра у вересні 1906 р. налічувала 5700 осіб (були й інші дані: 6 тис., 7 тис., 10 тис.). Серед керівного складу переважали українці та євреї, місцеві організації були інтернаціональними з чисельними членами єврейського походження.

Достатньо повно спроблематизовано й діяльність Спілки, якій удалося очолити виступи сільськогосподарського пролетаріату та євреїв-ремісників. Найголовнішою для неї була агітаційно-пропагандистська та організаторська діяльність серед сільського населення, про що автор навів численні приклади,

указуючи різні території чи не кожної з українських губерній. Виняток становила Волинь, населення якої перебувало під впливом Союзу російського народу. Ще один висновок автора заслуговує нашої уваги. Ідеться про підготовку виборчих кампаній до другої Державної думи, під час якої всі соціал-демократичні партії співпрацювали між собою, з кадетами спілчани вели досить успішні перемовини. Унаслідок цього до другої Державної думи було обрано 5 осіб від УСДС. Депутатів В.Сахна й Г.Федорова проводжали до станції, коли вони їхали у Петербург, цілою громадою, даючи їм «накази» як у домодерні часи. І все ж роботи в Державній думі спілчанських депутатів автор приділив недостатньо уваги.

Залишаються останні спостереження, пов'язані з діяльністю Спілки в роки реакції, що збіглися з економічною депресією, котрі збільшили ідейну й організаційну кризу, і яка проявилась у зміні партійної належності рядових членів шляхом переходу до соціалістів-революціонерів та анархістів із притаманними тим терористичними методами боротьби. Спробу вийти з такого становища було здійснено заснуванням спілчанами газети «Правда», інтригуючу історію котрої вперше детально з'ясовано у книзі О.Федькова. Редколегія газети мала на меті подолати фракційний рух і створити єдину РСДРП. Однак кожен крок цього спрямування ставав відомим таємній поліції, оскільки її провідний діяч Й.Барановський та один із керівників Ф.Яремченко перебували на службі в київській охоранці. Успіхи спеціальних органів у справі ліквідації УСДС стали однією з головних причин її занепаду. Неприятливі умови діяльності спричинили як ідейну, так і організаційну кризу, змушуючи більше звертати уваги на національну складову, про що свідчили переговори керівництва Спілки з УСДРП.

Наголосимо, що робота О.Федькова виходить далеко за рамки партійної історії, оскільки Спілку розглянуто на тлі великого назріваючого соціального конфлікту в державі, верховна влада якої не могла запропонувати суспільству кращу модель розвитку, ніж самодержавство. Розглянуто також становище робітничого класу та селянства, котрі в монографії, зокрема й через характеристики окремих осіб, виглядають як самодостатні та досить розвинуті, свідомі члени тогочасного суспільства. Історію формування й діяльності УСДС проаналізовано не в угоду одній правлячій партії, а в порівнянні з іншими партійними організаціями, без традиційного засудження Бунду, меншовиків чи інших партійних груп.

Насамкінець маю зауважити, що часом у запалі розвінчання консервативно-монархічних організацій автор відносить до «інородців» представників євреїв, поляків, вірмен, хоча до них імперія зараховувала лише євреїв та народів Сибіру.

Завершуючи огляд-рецензію, хочу побажати фахівцям з історії XIX – початку XX ст. звернути увагу на книгу О.Федькова. Упевнена, що вона стане серйозним поштовхом до наукового з'ясування ролі всіх партій, а не лише РСДРП, у суспільно-політичному житті українських підімперських територій, аби вияснити, чому в Російській імперії склався й переміг саме такий тип політичної культури.

В.С.Шандра (Київ)